

Gr. 2nd - Puzos Creek
Mudflat Vyaz

891.99

S-50

ԳՐ. ՏԷՐ - ՊՕԳՈՍԵԸՆ

47

Հ Ո Վ Ո Յ Ի Ե Ղ Օ Ն

ՊԱՏՄԻԱԾՔ

ԲԱԼԱԽԱՆՈՒ ԿԵԱՆՔԻՑ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ ՓՈԽԱՐԷՆ

891.99

S-50

Շ Ո Ւ Շ Ի

Տպարան Մ. ԲԱՐԱՋԱՆԵԱՆՑԻ Թամրեան փող. 5

1911

832
 1912 թ. 20
 ՀՈՎՈՑԻ ԵՂՈՆ
 Շուրջ Տր. Կերպարան

891-99

S-500-ին երեկոյեան, երբ Եղօյին ձերբակալեցին, «կազարմայի» մէջ մի զօրսային խլրտում ընկաւ։ Սովորաբար, ամեն երեկոյ ընթրիքն ուտելուց պրծնելուց յետոյ, մշակները մի կարճ ժամանակ դեռ արթուն էին մնում։ մէկը՝ իր չոր լաստի վրայ մեկնուած՝ թիկն էր տալիս անկողնին և, աչքերը կէս բաց կէս խուփ՝ խոհերի էր անձնատուր լինում, իր օջախը, կինն ու զաւակները միտքը գցում։ միւսը՝ մի հեռու անկիւն քաշուած, ինքն իր համար երգ ու վէրք էր լալիս կամ իր սրտի հատորիկի հետ խօսում։ միւսները զրոյց էին անում հանքային չար ու բարու մասին, — մինչև որ քունը կը հասնէր, բոլորի ցաւերը կը ցրէր, բոլորին կը հաւասարեցնէր, «կազարմայի» պատերի տակ չոր տախտակների վրայ կը պառկեցնէր կը հանգստացնէր։

Այդպիսի մի խաղաղ պահին էր ահա, երբ լուր տարածւեց, թէ Եղօյին ձերբակալեցին, և «կազարման» վայրկենապէս էլէքտրականացաւ։ մի ցնցումով բոլորը ոտքի կանգնեցին։ Որը ձեռնափայտը յափըշտակեց գլխատակից։ որը, առանց ձեռնափայտի, միայն ձեռքը քաշարի ճօճելով օդի մէջ, նստած տեղից զէպի դուռը սլացաւ։ Ինչ էլ դեռ պրպտում էր ցնցոտիների տակից իր գէնքը հանելու, որ կամ մի դանակ էր, կամ ատրճանակ և կամ դաշույն։ Մի քանի ծերունիներ, իրանց ծանրաշարժ քալիքը մոռացած, նոյնպէս շտապելով, խառնեցին ամբոխի մէջ։ դռան մօտ ստեղծւեց մի խառնիճաղանձ, ան-

կարգ-անկանոն խլրտում. բոլորը ցանկանում էին օգնութեան հասնել. ամեն մէկն աշխատում էր ինքն առաջ ընկնել, դռնից դուրս գալ, իսկ դուռը չէր շտապում. հաստապինդ, անտաքներ կանգնած՝ նա սեղմում էր երկու կողմից այն ամբոխային հոսանքը և մշակների սիրտն այդ դանդաղութեամբ աւելի էր բորբոքում, աւելի գրգռում:

Կառապաններին, արհեստաւորներին, մշակներին սովորական բան էր ոստիկանատուն ուղարկել. նրանք հարբում, ծուլանում, անկարգութիւն էին անում, գործը ու գործիքը փչացնում. և ոչ ոք չէր վրդովւում, ոչ ոք կարեկցութեամբ չէր համակւում, դեռ ուրախ-ուրախ հանաքներ ու սրախօսութիւններ էին անում դէպքին ու դէմքին յարմար:

Բայց «կազարմայի» այն իրիկայ խլրտումն ուրիշ բան էր. ո՞վ կարող էր մտածել, որ Եղօն էլ մի օր կառապանների պատւին կարժանանայ. այն հաւատաւոր, հեզ, Աստուծոյ գառը Եղօն, որին բոլորը սիրում էին նրա միամտութեան ու խեղճութեան համար: Բայց եղածը եղել-պրծել էր. մշակները ոտքի էին կանգնել, խլրտում ու ժխորը «կազարմայի» ներս ու դուրսը բռնել պաշարել էր: Նրանց տեսողը կասէր, թէ ահա այս րոպէին միանգամից մի շնչում կը գնան, կը յարձակւեն, քարուքանդ կանեն, խանութի միջի եղած չեղածը կը ցրեն, ամեն ինչ կը շարդեն, կը տրորեն, գետնին կը հաւաքարեցնեն, Եղօյի վրէժը կը հանեն: Բայց... մի քիչ յետոյ, երբ նրանք գնացին կանգնեցին խանութի առաջ, երբ կառավարչի թիթած դէմքը տեսան լուսամուտից և նոյն իսկ Եղօյին էլ խեղճացած, ոստիկանների մէջ կանգնած, կալանատուն տանելիս,—բոլորը յետ-յետ քաշեցին, բոլորի մէջ մի անմեկնելի խորտակում առաջացաւ. ասես՝ մի չար հոգի նրանց մէջ խօսելիս լինէր. «սէ՛ս խանութը աղայիմն է»:

Այդ պատճառով մի քիչ յետոյ նրանք յետ դարձան և «կազարմայի» պատերի տակ միայն անցու-դարձ էին անում. բոլորն էլ մոլոր հայեացք ունէին. բոլորի շարժումները կարճ, անվճռական, թոյլ էին. ասես՝ վանդակի մէջ բռնւած, իրանց շուրջը պտոյտ պտոյտ անող գազաններ լինէին նրանք. նրանց շունչը հալւում, սառչում, օդն էր ցնդում. իսկ «կազարմայի» խոժոռագէմ պատերն ու դռները՝ յաղթանդամ, խրոխտ, վերից վար նայում, չափում չափչրփում էին մարդկանց այն տարուբերող յոյզերը և մռայլ, աղօտ լոյսի տակ ասես արհամարհում, քմահարում էին շուրջն ու շրջապատը:

Մութն այդ պահին բռնել էր աշխարհը և քամին ուժեղ ուժեղ հարւածում էր «կազարմայի» պատերին, բուրգների լանջերին, երկնամբարձ ծխնելոյգներին ու նասոսատներին: Նօրդը անզուսպ աւեր էր տարածում. հեռախօսի թելերն ու սիւնները իրար էին անցնում, կտրատւում ու ջարդւում. շոգին խողովակների մէջ ջուր էր կտրում. մեքենաները դադարում էին աշխատելուց. կաշեգօտիները թռչում էին անիւներից. էլէքտրական լուսաւորութիւնը խափանւում էր. հանքի կեանքը կանգ էր առնում, իսկ հորերի մէջ ջուր ու մազութը իրար խառնւում, ցելխի ու տղմի փոխւում:

Իրսում ոչ մի արարած չըկար. բոլորը փակւել էին «կազարմաների» յաղթանդամ պատերի մէջ, դռները պինդ կողպել, գլուխները ցնցոտիների մէջ ծածկել պահել:

Այդպէս է հանքը: Վատ եղանակին, եթէ գիշեր է, բոլորն աչքերը փակում են, քնով են անցնում, իսկ ցերեկը մազութի ամբարներում պահւում, այս ու այն փոսի մէջ կուչ գալիս, օրը մի կերպ միջնացնում, կեանքը քաշ տալիս:

Բ.

Եղօն և իր ընկերները մշակ մարդիկ էին, մագուլթի ամբարները մաքրում էին տղմից: Գործը կեղտոտ գործ էր, բայց 50 կոպէկ օրավարձն էլ ուրիշ կերպ ստանալ անհնար էր. նրանք համաձայնում էին ամեն նեղութեան, միայն թէ պարապ չըմնային: Խեղճ մարդիկ էին. բերանը ուտել է ուզում, տունը՝ ապրուստի միջոց, պարտքատէրը՝ հատուցում. և Եղօն ու նրա ընկերներն առողջ գիւղացիներ էին, աշխատում էին, պարապ չէին մնում. այդ էլ մի բախտ էր նրանց համար:

Նրանք գերանը մէջ տեղից կապում էին սիւնի գլխին, իսկ տակաւը կախում էին գերանի մի ծայրից. կապը շարժական էր. երբ գերանի ազատ ծայրը մշակները վերև էին բարձրացնում, միւս ծայրը տակաւի հետ միասին իջնում էր գետնափոր ամբարի մէջ: Յետոյ դրսի մշակները գերանի ազատ ծայրը քաշում էին ցած, տակաւը բարձրանում էր ամբարի միջից և նրա միջի տիղմը բաց էին թողնում կողքի ճահիճը:

Այդպէս՝ օրն ի բուն տակաւն իջնում էր ցած ու բարձրանում, կրկին իջնում, կրկին բարձրանում. և ամբարի յատակում, բահը ձեռքին մինչև գօտկատեղը տղմի մէջ խրւած մշակները լցնում հա լցնում էին տակաւը, մինչև որ տակը կըբացւէր, ամբարը կըմաքրւէր:

Եղօն տակաւը լցնող էր. ոսկրոտ, կարճահասակ, կլորիկ, առողջ գիւղացի էր, բայց ջրոտ և ուժեղ չէր. ուժեղներն էին դրսում գերանի ծայրը վերև ու ներքև անում: Եղօն ինքն էլ գոհ էր իր վիճակից. դուրսը կանգնած՝ շղաձգութեամբ տակաւ բարձրացնելը Եղօյի վատն էր գալիս. բոլորը տեսնում և հետաքրքրւում են, աւելորդ խօսքեր ու սրախօսութիւններ են լսում, յետոյ հռնոց, յետոյ «պրի-

կաշիկի» հայհոյանք: Իսկ ամբարի ներսում ոչ մէկը դրանցից չըկայ. պահւած, «աբուռդ քեզ քաշած» աշխատում են, պապական թին էլ ձեռքիդ բռնած:

Միակ անյարմարութիւնը, որ Եղօն գգում էր, այն էր, որ ամեն սոււոցից յետոյ, երկար ժամանակ նա լւանում էր իր մարմինը տղմից ու մագուլթից. իսկ այդ մի ամբողջ տանջանք էր. առաջ աւազով, կաւահոգով, կրով արորում էր իր ոտները, սրունքները, ձեռներն ու թևերը, որպէսզի մարմինը ցամաքի հանքային իւղերից ու մագուլթից, յետոյ մոխրաշաղախ մարմինը լւանում էր հանքերի փոսերի ջրերով ու ետք միայն «կազարման» վերադառնում: Եւ մինչև որ այդ բոլորը նա կատարում էր, ժամանակը անցնում էր, մուլթը կոխում էր գետինը, ու շանում էր ընկերներից, հացից ու հանգստից:

Գ.

Խանութը, ուր Եղօն ձերբակալւել էր, մագուլթի ամբարի գէմ ուղէմն էր. ճանապարհի մի կողքին խանութն էր, միւս կողքին՝ ամբարը: Հարստութիւնն ու շուայութիւնը քոյր ու եղբայր են. այդպէս էր նաև հանքում:

Բայց հանքի խանութն ուրիշ բան էր. հանքի ծնունդ էր նա. այդ պատճառով տիղմ, մագուլթ, սաժ, ամեն տեսակ կեղտոտութիւններ գնում ապականում, սկացնում էին նրան չորս կողմից, և կրկին նա մնում էր հանքում սիրելի, էական, անհրաժեշտութիւն: Նրա ուղղաձիգ շինութիւնը, սահմանի վրայ, բլրակի գլխից, բարձրանում էր գէպի երկինք խորխտ, վեհ և հորիզոնը խափանւում էր ներքևից ու փոսերի միջից նայողի առաջ. ասես՝ երկիրն այնտեղ վերջանալիս լինէր, իսկ նրա շինութիւնը մի աշտարակի նման միացնում էր երկինքն

ու երկիրը,—այն անսպառ սև մագուլթն ներքևում
և անսահմանն ու անհունը վերևում:

Իր այդ բարձր գիրքից խանութը տիրապետում էր
չըջապատին և իր վեց հատ հարաւ նայող լուսամուտ-
ներով հպարտ-հպարտ դիտում էր դէպի ներքև ու
արթուն, զգաստ հսկում էր գիշեր-ցերեկ հանքային
հեռաւոր անկիւնների վրայ: Յերեկը, երբ արևը
խանձում էր փոսերում տանջող մշակներին, խա-
նութի լուսամուտները բարձրից քմծիծաղ էին տա-
լիս իրանց ողորկ պսպղուն ապակիների միջից դէպի
ամբարն ու տիղմը: Իսկ գիշերը՝ հեռու, անթափան-
ցելի խաւարի ծոցից նայողին թւում էր, թէ այն
վեց մեծ, պայծառ, վառ լուսամուտները վիշապի
աչքեր լինէին, այն վիշապների նման, որոնց մատին
հեքեաթներում պտտում են, թէ իրանց պոզերով
գիշերը լոյս են տալիս և աշխարհքը լուսաւորում:

Եւ խանութին նայելիս, կողքի ամբարի մէջ աշ-
խատող մշակի ճաշակը գրգռում էր, նախանձը
շարժում, երևակայութիւնը վառում:

—Տես, Մկօ. մէկ սայլ լէ սառուց կի գայ,—ա-
սում էր Եղօն, ձեռքով ճանապարհը ցոյց տալով:

—Մըզիկ ի՛նչ, Եղօ. սառն-սառն հնչում էր
Մկօյի ձայնը. էն աղաների գինին կը պաղցունէ, է-
նոնց համար ի:

—էդքան սառուց դժր կերթայ,—զարմանում
էր Եղօն:

—Դժր. կարագ, պիվա, միս, խիար, գինի—ես
հիմ—ամեն էնոր մէջ կը պախեն:

—Մըզիկ էնորէն չեն ի՛ տայ, Մկօ,—հարցնում էր
կարօտութեամբ Եղօն,—մեր ջուր ոնց խաշած, աղ-
տոտ, նաւթոտ. էն սառուց գուր կանցնի, կը փճանայ:

—Մըզիկ,—կրկնում էր Մկօն մի խորհրդաւոր
շնչով,—մենք ի՛նչ ենք. աղայ ենք, փաշայ ենք, կա-
ռավարիչ ենք. մենք արաբօջի, մշակ ենք. մեզ սա-

ռուց ուսկի՛ց կը խաւանի. մեր՝ մագուլթատ ջուրն ի:
—էհէ... ուր մեր պաղ-պաղ աղբորակներ, մեր
լեռներ, մեր Հովոց. հայ վախ, հայ վախ. երեսնք սա
տեղաց, երթանք մեր տուն, մեր վաթան, մեր հող...

Բայց Եղօյի ձայնը հալում, սառչում, անցնում
էր, արձագանք չէր տալիս: «Բիրդա, գիւշընան»—
համշարիների աղաղակը որոտում էր այդ ժամանակ
նրանց ականջի տակ. կարծես՝ իրականութիւնն ա-
սելիս լինէր— հանքը մտքերի ու խոհերի տեղ չէ,
աշխատել պէտք է. և Հովոցի տարագիրները ճանա-
պարհից դարձնում էին իրանց հայեացքը, կրկին թիի
ու բահի կոթից հրում-հրհրում, իրանց անհոգի, մե-
ռած գործին կաշում:

Դ.

Սկզբում, երբ Եղօն նոր էր եկել, հանքն ամեն
կողմից տարօրինակ էր թւում նրան, և դեռ երկար
ժամանակ նա պահում էր գիւղական կեանքի պարզ
սովորութիւնները: Ի հաբէէ, յետոյ-յետոյ նա էլ ըն-
տելացաւ, հանքի մտրդ դարձաւ, բայց կային բա-
ներ, որ նա փոխել չկարողացաւ և մնաց միևնոյն
Հովոցի Եղօն:

Շատ անգամ առաւօտը վաղ Եղօն հանդիպում
էր պրիկաշիկին, կառավարչին, վերակացւին և ա-
մեն անգամ հեզ, խոնարհ շարժումներով երկտակ
կոանում էր, ձախ ձեռքը տանում էր, կրծքի վրայ
դնում, աջով մորթէ գգալը գլխից հանում և ակ-
նածութեամբ «բարիլոյս» շշնջում, բայց միշտ նրա
ողջոյններն անպատասխան էին մնում. միայն չոր-
ջապատի մշակ ու արհեստաւոր մարդիկ տեսնում
էին այդ, Եղօյին էին նայում և քաղցր ու մեղմ
ծիծաղում նրա միամտութեան վրա: Եղօն դրանից
համ վիրաւորւում էր, համ զարմանում դրա վրա:
—Չըզիպաւ, որ ձիկ լէ շնորհք ընեն... էն Սար-

գիտ «պրիկաշի» ի՛նչ ի. էն լէ բարիւոյս չընդունի, երես կըշըշի, չըտեսայ գէին: Մարդ լէ բարիւոսից փախուստ ընէ՞. էն սուրբ լոյս, էն արդար աստղ մեզ աւետիս ի. մեր խաւատ էնով կենդանի ի. մարդ արարած խեղ մանուկ արևի նոր կեանք կառնու, Աստուած կըկանչի, բարի գործ ու համբաւ էնով կը յուսայ. համա էս աշխարհք էդպէս չի:

— Էդպէս ի, Եղօ, հաբա—ասում էր Մկօն,—էն բարի լոյս երկիր մնաց ու անցաւ... էս աշխարհք ուրիշ ի:—Մըզիկ ի՛նչ բարի լոյս. արաքօջի՛ ու բարիւոյս. քո խաւասար էս աշխարհք ամբարն ի, բահն ի. խեղ էնոնց պիտ գըցիս, խեղ էնոնց ապրիս, խեղ էնոնց մաշլիս, անցնիս. քո բարիւոյս—բարիգիշեր է—նոնց խեղ տ'եղնի. էլ վով կըխարցունէ քո տեղ, քո հալ—եա կաս, եա չկաս. էս բահ, էն գործիք, էն թել—քո վիճակ լէ էնպէս:

— Միշտ ծուռ կըզըցես,—ասում էր Եղօն, ներողամիտ հայեացք գցելով Մկօյի վրայ. մենք մարդ ենք, ամենք մարդ են, խօզէին, կառավարիչ, ես, դու, Սարգիս—մարդ ենք, Աստուծոյ պատկեր ենք...

— Էս աշխարհք մարդ ու մարդ ուրիշ ի,—ընդհատում էր նրան Մկօն,—կայ մարդ՝ մարդ ի, կայ մարդ՝ կէս մարդ ի, կայ մարդ՝ մարդ չի:

— Էդպէս բան չեղնի, Մկօ,—հակառակում էր նրան վշտացած Եղօն,—անաստուածութիւն ինչի՞ կը զըցես. մարդ մէկ ի, խօսք մէկ ի, Աստուած մէկ ի. սէր պիտ պաշտենք, խաւատով ապրենք, երկիրնք աղօթենք, երկիր հայցենք: Չար մարդ օրինակ չեղնի, փուճ երկիր խայրենիք չգառնայ. մըզիկ մեր խայրենիք, մեր խաւատ, մեր խողի կայ. մեր երկիր մարդ մէկ ի, խօսք մէկ ի, Աստուած մէկ ի.

Բայց Մկօն չէր ուզում համոզել. նա աշխարհքի մարդ էր. այդ բոլորը վաղ էր այդպէս. հիմա ժամանակը փուշ է, հիմա մարդ ու մարդ ուրիշ է.

«կայ մարդ՝ մարդ ի, կայ մարդ՝ կէս մարդ ի, կայ մարդ՝ մարդ չի»: Նա ուրիշ կերպ չէր համոզում, բայց Եղօյին էլ համոզել չէր կարողանում:

Ե.

Հովոցը թողնելուց յետոյ՝ հանքում Եղօն շատ փոխւեց. հագուստն ու երեսի կերպարանքը, լեզուն ու տպաւորութիւնները, աշխարհածանօթութիւնն ու նիստուկացը—բոլորը փոխւեցին, օտար երկրի ազդեցութեան ենթարկւեցին: Միայն աստուածպաշտական գգացմունքն էր, որ մնաց նրա հոգու մէջ միշտ անարատ:

Նա սրբութեամբ պահում էր բոլոր պատերը, մոմ էր կպցնում «կաղարմայի» հացի սեղանին, երեսին խաչ էր հանում, «Մեղայ Աստուծոյ, Տէր ողորմեա, Փառք քեզ Աստուած» արտայայտութիւնները անպակաս էին նրա բերանից: Ով որ լսէր ու տեսնէր նրա այդ աստուածպաշտական խօսքերը, նրա երկիւղած շունչն ու հնչիւնը, մեղսամած հայեացքն ու դէմքի մանկական պարզ արտայայտութիւնը—հանքը կըմոռանար, մտքով կըսլանար մեր խուլ գիւղերն ու վանքերը, ուր ժամի պատի տակ կամ սեան առաջ ծնկաչոք ծերունիները, ճիշտ Եղօյի նման, աղօթք են մըմնջում, Աստուած կանչում:

Ճշմարիտ է՝ հանքային շրջանում հայ եկեղեցի չկար, կաղնիներին հովերի տակ պահւած, կանաչով զարդարւած, հնութեան ու սրբութեան շնչով պարուրւած, բայց Եղօյի զեղուն, ինքնաբուղիս աղօթքն էլ տեղ չէր հարցնում: Ամեն իրիկուն, խորհրդաւոր մութով ծածկւած, կանգնում էր նա «կաղարմայի» յաղթանդամ, վիթխարի պատի տակ և երկնքի ստուն պսպղուն աստղերի աչքի առաջ ժամ էր անում, խոնարհ, գլխիկոր, ձեռքերը կըծքին ամփոփած, ոտը ոտին կպցրած:

Խաւարի մէջ ոչինչ չէր երևում այն պահին, ոչ ճահիճ, ոչ վիշկաներ, ոչ սաժ ու մուր. ինքը Եղօն էլ աննկատելի էր մնում ուրիշներից. ինքն էր, որ իրան գիտակցում էր: Բացառութիւն էր միայն Նօր-գըր, որ խաւարի անսահման թագաւորութեան մէջ էլ բոլոր ուժով պարում ու երգում էր և իր հուժ-գու թևերով յեղյեղում, տարուբերում էր հազարա-ւոր աղտեղութիւնների մաղձն ու գարշը:

Աղօթքից յետոյ Եղօն նստում էր ընթրիքի. չոր հացը քացախի, սոխի ու սխտորի հետ ծամում-ծամ-ծրմում էր, փորը լցնում, վրայից մագուլթոտ ջուրը խորթ-խորթ կուլ տալիս, երեսին խաչ հանում ու պառկում չոր տախտակի վրայ, մեկնում ամբողջ երկարութեամբ, մոռանում հանքն ու աշխարհըր, անուշ-անուշ քուն մտնում, յոգնած ու ջարդած մարմին հանգստութիւն տալիս:

— Ինչ ես այդքան ամեն իրիկուն աղօթում, Եղօ, — հարցնում, խօսեցնում էին նրան մշակները:

— Ի՞նչ պիտի, — անհոգ, առանց վշտանալու պա-տասխանում էր Եղօն, — կաղօթեմ, որ Աստուած մեզի սաղ պախէ, կեանք երկարցունէ. մեր տուն անօրէնի ձեռք չտայ. մեզ ողջ առողջ մեր վաթան խասուցնէ:

— Իսկ մեր խօզէիներն համար չե՞ս աղօթում, — մէջ էր ընկնում Մկօն:

— Կաղօթեմ, ինչի՞ չեմ աղօթեր. Աստուած էնոնց բօլ ընէ, էնոնց ուղուրով լէ մըզի պախէ պախպանէ:

Բոլորը գիտէին, որ Եղօն ուրիշ պատասխան չի տալ, և վշտանում էին, որ իրանց միամիտ ընկեր հայրենակիցն աղօթում է ամենքի համար, նոյն-իսկ խօզէիների համար:

— Իսկ աղօթքդ լսում է երկինք, — խօսում էր Մկօն հակառակ-հակառակ:

— Ինչի՞ չի լսէ. հաբա չի՞ լսէ. աղօթք խաւա-

տով սիրով կըլսէ երկինք. աղօթք խաւատով չանցնի զուր, էն կըկատարի...

— Աղօթեցինք, շատ աղօթեցինք, Եղօ, բայց բան մ'էլ չեղաւ, — ընդհատում էր Մկօն՝ արդէն կէս յու-սախար մարդու նման, — ուխտերից յետ չըմնացինք. ժամ պատարագից չուշացանք, մատաղ — սրբութիւն հաւատով յուսով կատարեցինք. մենք էլ, մեր պա-պեր էլ, մեր պապու պապեր էլ ժամեր շինեցինք, կամուրջներ կառուցինք, վանքեր պայծառացուցինք, գիր սիրեցինք, աւետարան ու սէր քարոզեցինք... Վերջը... էլմը գէն Կիկօն, էլմը գէն Կիկօն, — ան-տուն, անտէր, անգլուխ, անպաշտպան, երկինք օ-տար, երկիր անհաւատ, խօզէիներ անգուլթ. ա՛յ թէ ո՛ւր հասանք, ուր մի՞նաւ մեր արև:

Բոլոր մշակները Մկօյի կողմն էին անցնում. նա եղածն էր ասում, կեանքից էր խօսում, աշխարհի ու Հովոցի յարաբերութիւնը պատմում. միայն Ե-ղօն չէր համաձայնում, մնում էր իր ասածին:

— Դա խաւատ ի, Մկօ. դա խաւատ չի, — ասում էր նա հանգիստ, անվրդով շնչով. — խաւատ սրտի մէջ ի. էն անվերջ ի. էն ոչ սպանւի, ոչ մաշի. էն ան-սպառ ի. խաւատով սիրտ անյուսահատ ի. էն սիրտ չպարուի, էն խոզի միշտ բանձր ի: Ես կը խաւա-տամ Աստուծու մեծութեան, էնոր խորհրդին, արար-չութեան. կաղօթեմ նեղ օրին, իմ սիրտ կը թեթև-նայ, իմ ցաւ կը փարատի, աշխարհ սիրելի կը դառ-նայ, մարդ՝ ընկեր-բարեկամ. ա՛յ, խաւատ ո՛րն ի. էն մեծ ի՛ թէ ունիս. մարդ առանց էնոր՝ ոնց քար. էն համ ընկեր ի, համ միխիթարիչ, համ օգնական: Մեր պապեր էդ խաւատով ապրան ու մեռան, էնոնց որ-դիք լէ էնպէս:

— Էն վաղ էր, Եղօ, — հակառակում էր կրկին Մկօն, — էն վախտ ո՛ւր, հիմի ուր. տես, տուն տեղ ձգած՝ ես, դու, Ծատուր, Կիկօ օտար երկիր կը տանջ-

ւինք, դուլ նօքար կեղնինք այլոց. Հովոցն ուր՝ Բա-
լախանին ուր. մենք ու մագուլթ, Եղօ ու նաւթի ամ-
բար: Կաթ կուտէինք մեր տուն, մագուլթ կը խմենք
սա տեղ. ընկանք ու կը քաշենք, վիզ կը խոնարհե-
ցունենք: Վաղ լէ ընկնինք մեռնինք, ախ տանեն էլի
մէջ թաղեն. ոչ քար, ոչ տեղ, ոչ նշան ախ չեղնի. եր-
կինք օտար, երկիր անհարապատ, անարցունք— ջրն շ-
ւինք ու անցնինք: Է՛, քո աղօթք կը փրկէ՞ մեզի, կը
տանէ՞ մեզի մեր վաթան, մեր օջախ: Զի տանի, Եղօ,
չի տանի: Ամբարիշտ խօզէին՝ աղօթք. անասուած
պրիկաշչի՝ հաւատ: Աղօթք մեզի ճար չի անի. թէ
ոսկի ունիս, թէ՛ հող, այգի, թէ ինքզ քո գլխի տէրն
իս՝ էն վախա աղօթք զօրութիւն ունի, էն վախա մալ
ու օջախ, հաց ու արուս օրհնեալ ի. հիմկու աղօթքն
ի՛նչ ի, ոչինչ. չեղած բան մը, էն կար ու չկայ, ու-
նէինք ու չունինք, կայինք ու չկանք— Էդպէս ի:

— Հայ վախ, Մկօ, հայ վախ, ախպէր, — հառա-
չում, արանեցում էր Եղօն, — աշխարհք փուճ ի, աղա-
ներ փուճ ին, մեր տէր, մեր տիրական փուճ ին, Մկօն
կըսէ՝ ես լէ փուճ էղնիմ: Երնամ այլոց պէս օտքդ
պարզես, մեր խօզէինների ընկեր դառնաս, էս եր-
կրի մեծը, մեր գլխի հրամայող էղնիս. չէ, չես ի
կրնայ: Հովոցի Մկօ— մեր խօզէին, մեր տէր, մեր
իշխող— վո՛վ կըխաւտայ: Մկօն արաքօչի, Մկօն մշակ
ու նօքար, մէկ լէ՛ Մկօն— թագաւոր: Էնոնք խորթ ին
մեզի, մերը աղօթքն ի. հա պիտ աղօթենք, հա պիտ
աղօթենք: Աշխարհքում ոսկի շատ, մալ դովլաթ
շատ, հանգիստ ապրուստ շատ— իսկի մեզի կի տան.
Իսկ խաւատ՝ էն մերն ի, էն յաւիտենական մերն ի:
Էն Աստուծոյ պատկերն ի մեր հոգու մէջ. էնով մենք
խաւասար ախպէր ենք: Էն ու քո սիրտ համ ոսկի
ի, համ բարեկամ, համ ամեն բան: Էն ի պէտք մեզ.
Էնով մարդ ենք մենք, էնով աստուածութիւն կայ,
երկինք՝ հաստատ, բարձր, երկիր՝ անշարժ, հնադանդ.

էն ի մեր կեանք ու մեր մահ, մեր տանջանք ու
փրկութիւն. խաւատ էնէնց ի:

Մշակները խմբոււմ էին Եղօյի ու Մկօյի գլխին,
որսում էին վիճողների շարժումները, շեշտերը. հա-
ւանութիւն էին տալիս մերթ մէկին, մերթ միւսին
և վէճը ընդարձակոււմ, հասարակաց էր դառնում.
բայց վճիռը ոչ ոք չէր տալիս. իսկ գիշերը սահում
էր, քնի ու հանգստի ժամն անցնում.

Այդպիսի բոպէին Կիկօն հեռու մի անկիւնի ցըն-
ցոտիների տակից գլուխը դուրս էր հանում, վիզը
բարակ երկար դուրս էր գցում, լապտերի աղօտ լոյ-
սից մոռալած, մտքերից ու խոհերից սրտմտած սառ-
տում էր տղաներին իր մաշած ձայնով:

— Բաւ ի ձեզ. ելէք քուն մտէք. էդ ծուռ վիզ
գերեզման կըշտկի:

Բայց կրկին տեղից շարժւող չէր լինում և Մկօն
մի վերջին փորձ էր անում Եղօյին կոտորելու:

— Բարի, Եղօ. բարեպաշտութիւն, ասենք, պէտք
ի, զօրաւոր ի, դուն լէ բարեպաշտ, աղօթքի, ժամ—
պատարագի սիրահար: Որ քեզի չեն թորկէ բարե-
պաշտ մնաս. որ քեզի կը լլկեն, քո կեանք, քո խաւատ,
քո սիրտ կը խոնեն, քո ժամ կանարգեն ու կըկո-
ղոպտեն— քո բարեպաշտութիւն կըփրկէ՞ քեզի, էնոր
օգուտ ուր ի:

— Էնոնք ուրանց համար, ես լէ ինձի համար.
Էնոնց մեղք ուրանց շլինք, իմ մեղք՝ իմ: Ես խա-
ւատով կամ, էն ի իմ պարծանք: Էնոնց տեղ պա-
տասխան ես չեմ ի տայ:

Ասում էր Եղօն և նրա ձայնի ինքնուրոյն ան-
պարտելի արժանաւորութիւնը ազդում էր մշակների
սրտին:

Վէճը դադարում էր. բոլորը ցրւում էին իրանց
տեղերը հանւելու, հանգստանալու. արդէն ուշ գի-
շեր էր: Բայց դեռ երկար ժամանակ քունը նրանց

աչքին չէր գալիս: Ճշմարիտ է, Մկոյի գրական պատասխանը նրանց համոզում էր, բայց Եղոյի ֆանատիկ, ոգևորւած, «ի խրոց սրտի» զգացմունքներն ու մտքերը հմայում, դիւթում էին նրանց և աչքերը կէս խուփ՝ երկար-երկար դեռ մտածում էին նրանք իրանց տեսածն ու լսածները, մինչև որ բնական պահանջից նսեմանում էր նրանց գիտակցութիւնը և աղօտ լոյսի տակ բոլորը թաղւում էին խոր քնի մէջ:

Այնուհետև «կազարմայի» մէջ կենդանութիւնն անցնում, հանգչում էր. մի անվրդով ոչնչութիւնով լցւում էր չորս պատերի մէջ, և այդ սովորական ոչնչութեան մէջ Եղոյի քարոզներն ու մտքերը թրւում էին մի երազ, մի տեսիլ կամ մի վայրկենական լուսաւոր գիծ, որ երկնքի անհաս անհունութեան մէջ ծագում է ինքնաբերաբար, փայլում է խաւարի մի փոքրիկ խորշում և կրկին անհետանում:

2.

Մի կիրակի օր էր, երբ Եղոյին ձերբակալեցին: Նա գործից ուշ էր տուն դարձել. մինչև որ լացւեց, ու սրբւեց, մինչև որ աղօթքի ու սրբութեան ժամն արեց, արեւմուտքն աննկատելի կերպով մթազնեց. Բալախանու ծուխն ու սաժը ծածկեց երկնքի երեսը և սովորականի նման շոգու վիժմունքները հանքում քուլայ-քուլայ տարուբերւում էին. ասես՝ բարձրանալ, սուզւել էին կամենում նրանք դէպի բարձր, դէպի անսահման ազատ տարածութիւններ, բայց այդ նրանց չէր յաջողւում. արբած մարդու նման նրանք երեւում էին—մէկ՝ բուրգի լանջին թեքւում, մերթ նասոսատան պատերին, և յետոյ սառչում, ջուր կտրում, սև տախտակներն ու խողովակները կաթիլ-կաթիլ արցունքով ողողում:

Այդ աղջամղին «պրիկաշիկը» Եղոյին հրամայեց տաք ջուր բարձրացնել նրա բնակարանը. և

մինչև որ Եղոն այն ջուրը հաւաքեց հանքի խողովակներից, աղջամուղն էլ անցաւ և համատարած խաւարը բռնեց երկնքի ու երկրի երեսը. ճանապարհը, ճահիճները, վիշկաները, շոգին և նրա կաթիլ կաթիլ արցունքները՝ բոլորը կորան մարդու աչքից և մութ, անթափանցելի խաւարի մէջ չքացան: Նօրդն էր միայն, որ բարձրացաւ իր հեռու անյայտ ծածկւած բնակարանից, սլացաւ Ապշերօսեան թերակղզու սև երեսից և գնաց Կասպեան ջրերի մէջ լողանալու, մաքրւելու ներշնչած ազատեղութիւններից:

Այդպիսի ուշ ժամին Եղոն «կազարման» մտաւ: Արդէն բոլոր մշակները ընթրիքը կերել-պրծել էին և հանգստանում էին. որը կողքի վրայ՝ լաստովը մէկ ձգւած՝ աչքը կթել էր մի կէտի և խոհերի անձնատուր եղել. որը թիկն տւած իր գլխատակի ցրնցոտիներին ննջում էր. որն էլ մի նամակ ձեռքին բռնած՝ պատի տակ մեխւել, ուշադրութիւնը հաւաքել, ճիգ էր անում կարդալու, բայց աղօտ լոյսը նրան չէր օգնում. նա կանգնում էր ոտքի ծայրին, նամակը բարձրացնում էր վեր դէպի կանթեղը, կոպերը լայն բացած փորձում էր որսալ աւելի շատ ճառագայթներ, բայց դարձեալ չէր կարողանում նամակը կարդալ:

Այս կուշտ բազմութիւնը տեսաւ Եղոն և նրա ճաշակը աւելի զրգուեց. մի չը պատահած ազահութեամբ, մի սովալլուկ ախորժակով նրա մէջ ուտելու ցանկութիւն ծնաւ. բոլոր ուտող գործարանները գլուխ էին բարձրացրել, լեզու էին առել, ծամել, կուլ տալ ու շարժողութեան մէջ մտնել էին կամենում: Այդ ցանկութեամբ Եղոն յափշտակւել էր:

Նա խանութի ապառիկների տետրակը դուրս քաշեց իր ցնցոտիների միջից և շուտով «կազարմայի» կիսախաւար շէմքում չքացաւ:

— Երթամ խանութ, տեսնեմ ինչ կայ, — մտմը տու՛մ էր նա ինքն իրան։

Սովորաբար Եղոյի ուտելիքն էր սոխ, սխտոր, քացախ, գետնախնձոր և լոբի. կիրակին ու շաբաթամէջը այդպէս էր անցնում նրա համար։ Շատ ժամանակ էլ ցամաք հացով էր եօլա գնում. ծամում — ծամծամում էր երկար-բարակ, մինչև որ ծնօտի ոսկրները յոգնում դադարում էին. ու քունքերի մկանունքները ճակատի երկու անկիւններում հաստանում, տռգում, ծանրանում էին. նա գգում էր, որ նրանք ուռչում փչում են, բայց ինքն իր վրայ ոյժ էր գործ դնում, ծամում էր մինչև կշտանալը, մի կերպ փորը լցնում էր, լաւ-վատ հացն աւարտում. յետոյ աղաոտ ջուրը խորթ-խորթ վրայից կուլ էր տալիս, երեսին խաչ հանում ու պառկում քնում։

Բայց այսօր այդ հանգիստ վիճակը փախել էր նրանից. արիւնն անսովոր էր այժմ խմում նրա երակների մէջ և քրտինքը ծանրացրել էր արգէն նրա մարմինը. խանութի մօտ մորթէ գլուխը նա հանեց իր գլխից և երկու տակ ձեռքի մեջ բռնած՝ ճակատի քրտինքը սրբեց նրանով։

Խանութի դռան ճակատին էլէքտրական լոյսից վառւում էր ոսկեգօծ ցուցանակը. կարապավիզ լապտերը պատի ամենա վերին շրթունքից, յորդ աղբիւրի նման, գէպի ներքև լոյս էր սփռում առատութեամբ և խաւարի մէջ խանութի մօտքը դառնում էր հրապուրիչ և գեղեցիկ։ Այդ լոյսը պարուրեց նաև Եղօին և նրա սրածայր, համարեա անմազ գլուխը պրսպղաց մի բոպէ. մի հեգնութիւն, աւելորդ գւարճութիւն էր այդ. մեղմ, թանձր, կաթնագոյն լոյսը փաղաքշում էր Եղոյի կունդ գլուխը, իսկ նրա սիրտն ու հոգին, ներքին տրամադրութիւնն ու կարիքը — այդ հարցնող անգամ չկար։

Եղօն բնականից տգեղ կերպարանք ունէր և խաւարի մէջ այդ կերպարանքը միշտ կրմնար անհետաքրքրական, եթէ չարախինդ լապտերը չըլինէր։ Կարճ ու հաստ քիթը ներքեում աջ կողմն էր թեքւած, որից քմծիծաղ էր արտայայտում նրա դէմքը. իսկ լրջութիւն էին արտայայտում այն երկու ակօսները, որոնք մանգաղաձև, բլթի երկու թևերից սկսած, իջնում էին դէպի ներքև մինչև շրթունքների ծայրերը։ Կծկւած, կնճռոտած, առանց այդ էլ նրա ճակատը համարեա անհետացել էր և նրա թաւուտ յօնքերն ու գլխի մազերը իրար էին խառնւել։ Կզակը, թիակի նման տափակ և սուր, կպած էր լայն, մեծ բերանին, իսկ բեխերը վերևից ներքև դիք-դիք կախւած էին մի-մի մեծ ստորակէտի ձևով։ Ականջի եզրերը կտրտւած էին. վիրակապի տեղերը, բուժւելուց յետոյ, նշմարելի էին սպիտակ գծերով և կարծես դիտմամբ՝ աւելի այլանդակելու համար նրան, այդ փոքրիկ ականջները յետ ծալւած՝ գլխի ոսկրներին էին կպած. ընդհակառակը՝ ծնօտի ոսկրների լծորդները ականջների ներքեւում լայն ու հաստ դուրս էին ցցւած երկու կողմից աննպատակ կերպով։

Խանութը մտնելու ժամանակ Եղօն ծածկեց իր գլուխը, բայց լապտերի լոյսն արդէն ցոյց էր տւել այդ տգեղութիւնն իր բոլոր մանրամասնութիւններով, իսկ «պրիկաշիկը» ներսից նկատելով շէմքում Եղօին՝ արհամարհանքն ու ծիծաղը չըբաշւեց նրան զգալ տալ։

Նա պրիկաշիկին յատուկ դիրք ընդունեց, մէջքից խոնարհած՝ մօտեցաւ Եղօյին և ցանկութիւն յայտնեց ծառայել նրան։ Եղօն այդ ծամածուլութեան ուշք չըդարձրեց։ Խանութի խորքում մի սեղան կար, որի վրա դարսւած էին կարագ, մեղր, ապուխտներ, ձկնեղէն. ապակէ ծածկոցների տակ պահւած էին վայրի թռչունների միս, խավիար և այլն. շուրջը

8614

գեղարւեստօրէն շարւած էին կոնսակների և գինի-
ների շիշեր, որոնց գոյնգոյն և զանազանատեսակ
պատկերը միայն աչքի զբօսանք էին բերում: Ի՞նչ էր
որոնում Նոյն այդ բոլորին նայելով—դժւար է ասել.
բայց նայում էր ուշադրութեամբ, դիտում էր ան-
վերդով և հանգիստ, առանց դէմքի վրա արտայայ-
տելու իր հոգեկան ծանր վիճակը:

—Ի՞նչ ես ուզում, Նոյ,—որոտաց երրորդ ան-
գամ պրիկաշչիկի ձայնը իշխանական շեշտով:

—Նոյն. Նոյն հարբած է. Նոյն ի՞նչ պիտի ու-
զէ,—պատասխանեց երկրորդ պրիկաշչիկը, դրամար-
կըդի ետեից դուրս գալով վանդակի առաջ:

—Հարբած դու ես. ես հարբած եմ. ինչի՞ կը
խօսաս դուր, —ասաց Նոյն:

Պրիկաշչիկներին էլ այդ էր պէտք. Նոյնի հեր-
բումը նրանց զւարճացրեց:

—Ինչ կայ որ, այսօր տօն է, եթէ հարբած էլ
լինիս, ամօթ չէ,—ասաց առաջին պրիկաշչիկը և
Նոյնի վրա նրանք երկուսով սկսեցին ծիծաղել ու
ծամածոութիւններ անել.

—Հերիք քֆոտաք: Ե՛ր, ինձի մէկ գրւանքայ ճրա-
գու տուր,—խօսեց վերջապէս Նոյն, հաշի տետրա-
կը դնելով պրիկաշչիկի առաջ:

—Վա՛յ Նոյ, է՞դ է ուզածդ... Բաս որ չունենանք:
Ձկայ, Նոյ, Աստուած վկայ, չկայ:

—Տօ, ինչի սուտ կըխօսաս. նայէ, յետոյ ասա, է:
Այս կէս խրատական, կէս յանդիմանական խօս-
քերը մի քիչ լրջութիւն բերին պրիկաշչիկներին վրա:

—Նոյն, Աստուած վկայ, չըկայ. կար՝ տարան. ու-
շացել ես. ասաց նրանցից առաջինը:

Այդ ժամանակ Նոյն մի համարձակ քայլ արեց,
ձեռքը մեկնեց վանդակապատի դռնից ներս և ցոյց
տալով մսի կողքին կախ ահագին մեծ գունդը, ասաց.

—Էսիկ ճրագու չի՞, հապա ի՞նչ ի. ինչի՞ կըսես
չկայ. կուզես խաբէս ինձ:

—Այդ չեմ տայ, միսս խաբաբ կըլինի,—ասաց
պրիկաշչիկը մի հաստատ ժխտումով,—թէ կուզես՝
այս տար:

Յետոյ արհամարհանքով յատակից առնելով մի
ոսկրի գունդ՝ Նոյն մեկնեց, քմծիծաղ տալով. իբր
թէ Նոյն շատ բարձրից էր պահանջում:

Նոյն ցնցող հարւածով դէն շարտեց ոսկրը և
ըստ երևոյթին վրդովւած՝ մի քայլ առաջ գնաց վան-
դակի մէջ, մօտեցաւ կախոցին, ձեռքն առաւ դեղին
ճարպը և, շարժելով ձեռքի մէջ, ասաց.

—Ես էս կուզեմ, ա՛յ, ես էս կուզեմ:

Նոյն աչքերը փայլատակում էին այդ բոպէին,
իսկ ձեռքը դողդողում էր:

—Կո՛ծ,—գոռաց պրիկաշչիկը, հրելով Նոյնի կուրծ-
քից,—հըր ես մտնում. խօսք ունիս, այնտեղից ասա.
քեզ ասում են չկայ, պրծաւ գնաց:

—Տօ, էսպէս լէ անասուած. տօ, հաբա էն ճարպ
չի՞. կըսես չկայ. հաբա էն ի՞նչ ի, մի՞ս ի...

Նոյն, համբերութիւնը կտրած մարդու նման,
վիշտ ու կատաղութիւն էր արտայայտում իր ձայ-
նով. նա իր խօսքերը դեռ չէր աւարտել, երբ շէմ-
քում պատկերացաւ կառավարիչն իր ամբողջ հա-
սակով:

—Ի՞նչ աղմուկ է այս,—հարցրեց նա, սպառնա-
կան հայեացք գցելով իր շուրջը:

—Նոյն է,—պատասխանեց պրիկաշչիկը:

—Աղա՛...

Նոյն փորձեց խօսել, բայց կառավարիչը չըթողեց:

—Ձայնդ կտրիր... Ձեզ ասւած է աւելորդ խօ-
սակցութիւն չանէք: Ի՞նչ է ուզում:

—Ճարպ է ուզում. ասում եմ չըկայ, ասում է
մսի վրայից կտրիր տուր:

Մի ընդհանուր կառավարիչը կրակ կտրեց. լսել անգամ չէր կարող, որ մի մշակ պահանջ կարող է անել. այդ մի այնպիսի յանցանք էր հանքում, որ առաջին առնելու համար կառավարիչն ամեն բան կանէր՝ ձեռքով, լեզուով, փողով, միայն թէ հնազանդութիւն պահէր. ուրիշ կերպ անհնար էր հանքում:

— Մսի... վրայից ես... պահանջում. դրա համար ես հաջոց բարձրացրել:

— Աղա... ուզեց Նեղոն խօսել, բայց չըկարողացաւ:

— Էլ ի՞նչ աղա. կորիւր, աչքիցս հեռացիր. կուտար շուն շան որդի: Էլ դրան հաց չըտաք խանութից: Կառավարիչը շար կնոջ հնչուն ձայն ունէր, որի մէջ համ ոյժ կար, համ սպառնալիք. այդ բոլորին խառնած էր այժմ նաև մի թշնամանք պահանջ արտայայտող Նեղոյի գլխին:

Նեղոն մի տեսակ չէզոք դրութեան մէջ ընկաւ սկզբում. յետոյ զսպեց ինքն իրան և մի մեղսամած մարդու կերպարանքով սկսեց քայլել դէպի դուռը: Բայց հէնց պիտի շէմքում անհետանար նրա թիկունքը, երբ քթի տակին թոնթորաց նա.

— Միսը, կրսէ, խարաք կեղնի, համա էն ճարպի. մսից զատ կըծախեն:

— Դճւրս, դճւրս, դճւրս, յանդուգն, աներես,— որոտաց կառավարչի ձայնը խանութի միջից դէպի դուռս,— դուրս արէք դրան այստեղից. էգուց եկ, հաշիւդ ան. համարձակ, աներես... Էդպէս էք, որ թուրքերը ձեզ կոտորում են...

Նեղոն ցնցեց. մի ակնթարթում գոյնը թռաւ, իսկ ոտքերը թուլացան. գլուխն ուղիղ տնկած, մէջքը ցցած, դողդոջ մարմնով յետ շրջեց նա, մի ոստիւն արեց ու յարձակեց.

— Թուրքի դինն էլ, քո դինն էլ, անզգամ, շուն... Թուրքը քեզմէ լաւ է,— ճշաց նա և հարւածներ իջեցրեց:

Նեղոն կարճահասակ մարդ էր. արդեօք աճ էր պատճառը, թէ այն, որ նա իրարանցման ժամանակ շտապեց, նրա հարւածները մի քայլ հեռից իջան և նրա բռունցքը փոխանակ կառավարչի բերանին՝ իջնում էր նրա կրծքին: Կառավարիչը յետ էր քաշւել արդէն, բայց այդ չօգնեց. ինժեներ և մշակ իրար գիրկ էին մտել:

Նեղոն պինդ գրկել էր կառավարչի մէջքը և սեղմում էր, իսկ գլխով նրա կուրծքը հուպ էր տալիս դէպի յետ:

Այդ բոլորը մի քանի վայրկեան միայն տևեց. պրիկաշիկները վրա հասան, բռնեցին Նեղոյի ձեռքը և հարւածելով յետ քաշեցին: Յետոյ կառավարիչը մօտ եկաւ, քաշեց, պինդ ապտակեց Նեղոյին, թքեց և խեղդուող հաւի նման սկսեց ճղճղալ. «կարաճի, վսգվիսէ եւս վրայադիցիր»: Նա էլ Նեղոյի նման գոյնը գցել էր և ամբողջ մարմնով դողդողում էր:

Ահա այդ ժամանակ էր, երբ մօտակայ «կազարման» թափեց խանութի առաջ. մշակները տեսան Նեղոյին կալանաւորւած, լսեցին կառավարչի ճղճղոցը, Նեղոյի համարձակ պատասխանը «թող տանեն, ես յանցաւոր չեմ, թող տանեն, ես մեղք չունիմ», բայց նրանք ոչինչ չըհասկացան: Ապուշ կտրածի նման, նրանք մոլոր հայեացքով մերթ կառավարչին, մերթ պրիկաշիկներին, մերթ Նեղոյին էին նայում, նրանց դէմքն ու շարժումները տնտղում էին երկար, բայց որևէ բան հասկանալ անհնար էր և նրանք սառել, հմայւել, արձան էին կտրւել, իրանց տեսածին ու լրածին հաւատալ չէին կարողանում:

է.

Բալախանու նեղ ու տղմոտ փողոցների մէջ, Նեղոն 2 ոստիկանների մէջ արած, երկար քաշ եկաւ: Ծուռ ու մուռ անցքերով էին նրանք գնում.

շուրջը՝ մութ, անծանօթ, սառն. երկինք՝ անկարեկից, երկիր՝ անզգայ, ոստիկաններն՝ անհաղորդ: Երբեմն-երբեմն նրանց հանդիպում էին ուրախաններ, սև, թեթևաթուիչ, որոնք խաւարի մէջ իսկոյն չքանում էին:

Նրանք երբ տեղ հասան, բոլորը քնած էին, ոչ ոք չիմացաւ. միայն գամփռ շունը գլուխը բարձրացրեց և իր երկու ոտների արանքից մի երկու հաշոցով ողջունեց նրանց տարածամ գալուստը:

Ոստիկանները ձեռքով նշան արին, և Եղօն հնազանդ մտաւ նկուղը: Հէնց շէմքի մօտ, խոնաւ գետնին նրա ոտքերը ծալեցին և միտան մէջ կծկւած, դէմքը ձեռքերի մէջ առած, նա սկսեց հեկեկալ, ինչպէս մի երեխայ: Կսկիծ, լլկումն, անարգանք, խայտառակութիւն—բոլորը գլուխ էին բարձրացրել, փոթորկւում էին նրա ներսում, և երկար-երկար նա հեծկտում էր, բայց ցատումը չէր նստում: Յանկարծ նրան թւաց, թէ դրսից մի շշուկ հասաւ իր ականջին. նա իսկոյն ոտքի ելաւ, նայեց այն կողմը, շունչն ու հեծկտոցը իր կրծքի մէջ խեղդեց, ականջ դրեց, սպասեց—բայց՝ բոլորը իզուր, ոչինչ չըկար, թւացել էր այնպէս: Զգաց միայն դրսի ու ներսի միաձուլ խաւարը, ուր Նօրդն անսահման թագաւորումէր իր վզոցով և հարւածներով:

Միայնութեան զգացմունքն Եղօն պաշարեց և նրա մէջ ծագեց մի անզուսպ փափագ աղօթելու, վերանալու... Նա չոքեց խոնաւ գետնին, ձեռքերը խաչեց կրծքին և անթափանցելի խաւարի ծոցում ինքն իր մէջ աղօթեց. «Արի Աստուած... լեր ապաւէն» երգեց, «ի խորոց սրտէ» պաղատեց ու մոմտաց, մինչ արցունքի կայլակները թրջում էին նրա կոշտացած երեսի կողին:

Աղօթքից յետոյ նա հանգստութիւն զգաց. սիրտը մաքրւեց, թեթևացաւ, խաղաղութիւն եկաւ վրան:

Նա փուեց նկուղի մերկ յատակին, ձեռքերը տարածեց աջ ու ձախ, գրկախառնեց մայր երկիրը, ինչպէս իւր հայրենիքում, դաշտի մէջ աշխատութիւնից յետոյ:

Եւ իր քաղցր քնի մէջ նա այլևս չէր գիտակցում դրսի աշխարհքը, ուր Նօրդն ուժեղ-ուժեղ հարւածում էր երկաթ ու տախտակ և քանի գնում՝ այնքան աւելի և աւելի անզուսպ դառնում, կամայականութիւններով աշխարհքը լցնում: Զէր զգում նաև այն ժխորը, որ նրկուղի մէջ բարձրացրել էին մկները. նրանք սկզբում պատի այս ու այն ծակից միայն դիտում էին Եղօն և նրա շարժումները. բայց երբ Եղօն քուն մտաւ, նրանք դուրս պրծան իրանց ծակերից, մօտեցան նկուղի մէջ տարածւած տիտանին, հոտոտեցին, աջ ու ձախ արին և կրկին մտամոլոր յետ-յետ իրանց ծակերը մտան. նրանցից ամենաճարպիկը ցատկելով մօտեցաւ, մի քնքոյշ շոյումն արեց տիտանի ոտքին իր թաթով, բայց փախուստի ժամանակ քարին դէմ առաւ պատի մօտ ու վնասեց իր փոքրիկ գլուխը. բնի մէջ մի չըտեսներւած խլրտումն ընկաւ. բոլորը վրդովւած անհանգստացած էին, բոլորը կարծում էին, թէ Եղօն է մկան հարւածել, թէ նա արթուն է, թէ նա որս է անում, քնած չէ. և ամենքը ահաբեկւած կուշ էին եկել իրանց ծակերի բերանին,—մինչդեռ Հովոցի Եղօն իր անուշ տիտանեան քնի մէջ խռմփում էր միայն, անհաղորդ իր շուրջը կատարւող ամեն իրողութեան:

Ը.

Կէս ժամ արկածից անց, խանութը և նրա շրջապատը խաղաղւել, հանգստացել էին: Եղօնն ոստիկանատուն տանելուց յետոյ, մշակները կառավարչի հրամանով և գիշերապահների միջոցով ցրւեցին իրանց

տեղերը. պրիկաշիկներն իրանց գործին կանգնեցին և կառավարիչը սկսեց ստուգել օրւայ հաշիւը. խանութի լուսամուտներից մէկի ետևում, կանաչ մահուդով ծածկւած սեղանի առաջ, նա փառաւոր կերպով բազմել էր սովորականի նման և համարիչի վրայ հաշիւներ էր տեսնում հանգիստ անվրդով:

Խաղաղել էր նաև «կազարման» իր չորս պատերի մէջ: Վրդովւած մշակները, որոնք այնքան յուզւել էին՝ լսելով ու տեսնելով Եղօի ձերբակալւելը, կամաց-կամաց շունչները իրանց հաւաքեցին, հանգստացան. «վատ բան էր արել կառավարիչ աղան, բայց մեծ մարդ է. արել է՝ թող լինի, տէրը իր հետ» . այս զգացմունքներով պաշարւած՝ նրանց վրա հոգեկան անդորրութիւն իջաւ և քունը իր փրկարար մոռացութեան մէջ բոլորին խաղաղացրեց: «Կազարմայի» խրոխտ պատերի մէջ էլ հնազանդութիւնն ու հպատակութիւնը կրկին յետ եկան ու թագաւորեցին:

Մկօն միայն արթուն մնաց. քունը նրան մօտ չեկաւ ամբողջ գիշերը: Կրակին դրած շամփուրի նման, նա անզգար շրջաշրջում էր մի կողքից միւսը և նրա տակին խշխշում էր չոր խտրի մի փոքրիկ կտորը: Մկօի ներսում կրակ էր վառւում: Նա աշխատում էր քնել, մոռանալ իրան, անզգայանալ, ինչպէս իր կողքի Ծատուրը, Կիկօն, բայց չէր կարողանում, ներսի կրակը չէր թողնում:

— Տեղն ի Եղօին, մտմտում էր նա ամբողջ ժամանակ. թող հիմկու էլ աղօթէ Արարչին. թող հիմկու էլ գթութիւն հայցէ խողէինների համար: «Միսս խարաբ կեղնի», այ քո կարեկցութիւն, Եղօ. խելքի եկ, աշխարհք ճանաչիր: Քո քաղցը չէ խնդիր, քո վաստակը չէ խնդիր. Հովոցի Եղօն, դու, չես խնդիր. չէ, Եղօ, խնդիր խողէինի միսն ի, էնոր ճարպն ի. այդ է պէտքը: Տար, ոսկր ծամիր. գնա,

թող քաղցը քեզի տանջէ, փորդ թող մէջքիդ գէմ առնէ, արիւնդ ցամաքի. հոգ չէ, օդ կայ՝ կրնաս ծծել. քահանայ, գերեզմանոց կայ, ու չեղնին էլ էնոնք—բան մը չէ, մայր երկիր կրնդունէ քո մարմին, օդի մէջ չես մնայ,—միայն՝ խօղէինի միս խարաբ չեղնի, էնոր ճարպ չըպակսի:

«Կազարմայի» ազգաբնակութիւնը պատերի տակ քառակուսի գծի վրայ խռմփում էր Մկօի շուրջը, իսկ երկար հացի սեղանը, շինութեան ամբողջ երկարութեամբ, թափուր էր մնացել: Մկօն իջաւ իր լաստից և ընկաւ սեղանի առաջ նստարանի վրա. նրա ծանրացած գլուխը խոնարհեց ներքև՝ անքուն, մտահոգ: Նա գէմքը երկու ավի մէջ առաւ և սրտնեղութիւնից սկսեց հեկեկալ. յետոյ աչքերը սրբեց իր շապկի թևով, և սիրտը յետ եկաւ:

Նրա շուրջը բազմութիւնը հանգստանում էր և խառնաշփոթ խռմփում. ասես՝ ներքին յոգնածութիւնը, վիշտը, ցասումն այն խռմփոցի հետ դուրս էր արձակում բազմութիւնը և «կազարմայի» պատերի մէջ ցնդւում էին հանքում ստացած նեղութիւնները, որպէսզի կրկին ստանան, կրկին դուրս արձակեն, միշտ, ամեն օր, ամեն շաբաթ, ամեն ամիս, մինչև որ կրհասներ իրանց և բոլորի վերջը և այդ վերջը փրկութիւն կրպարգէէր նրանց:

Մկօն մի վայրկեանում յիշեց Հովոցը և Նախշիրենց նահապետական տունը. այն ընդարձակ հաստապինդ յարկի տակ յիսուն հոգուց բաղկացած ընտանիքի մէջ ինքն էլ շատ անգամ քնել էր իր նորափեսայութեան երանելի օրերում: Եւ նրա մէջ վերակենդանացան քաղցը ու տխուր պատկերներ. դրանցով նրա սիրտը լցւեց:

Հովոցից մնացած յիշատակի բեկորները իրանք էին և իրանց մէջ միայն Եղօն էր Հովոցի մարդ մնացել. բոլորը փոխւել էին: Նա տեսաւ որ Եղօն է

միայն հաւատարիմ այն նահապետական տան. նրա հաւատը՝ միամիտ, պարզ և մխիթարիչ, աղօթքը, ներողամտութիւնը Մկոյի աչքում բարձրացան, յարգելի, հազազելի դարձան այն տարագրութեան մէջ. նրա մէջ ծագեց մի ներքին յարգանքի զգացմունք դէպի Եղօն, դէպի նրա տոկուն, հաստատակամութիւնը այն բոլորի մէջ, որոնց թողել ու թաղել էին նրանք իրանց Հովոցում. «Նա Հովոցի Եղօն է, մենք՝ չէ,—անցաւ նրա մտքով:

Թ.

Առաւօտեան Աղամայ մութը դեռ կանգնած էր. սուլօցը դղրդեցրեց աշխարհը, և «կազարմայի» առաստաղն ու լուսամուտներն անգամ այն դղրդոցից դողացին ու արձագանք տւին:

Լայն, հաստ դռներից ամբոխն շտապ-շտապ դուրս խուժեց, փարախի ծակից կանաչ արօտ շտապող հօտի նման. սկզբում խմբով էին առաջ գնում, յետոյ մաս-մաս, յետոյ հատ-հատ և բազմութիւնը հալւում, նօսրանում, անյայտանում էր հանքում այս փոսի մէջ, այն չանի տակ, այս բուրգի անկիւնում, այն ճախարակի ետևը: Մկօն էլ ամբոխի մէջ էր. անքուն, յոգնած, խառնամիտ գլխով, հիւանդ հոգով՝ նա գնում էր հանքային կեանքի սովորական տատանումների մէջ խառնելու, ծածկելու, անյայտանալու...

Խանութի ներսում և դրսում կեանքը նոյնպէս նոր կենդանութիւն և աշխոյժ կերպարանք էր ստացել. լուսամուտներն արեգակի ճառագայթների տակ կոտորւում, փայլփլում էին և նայողի երեսին անխտիր ժպտում ու հրճւում էին:

Պրիկաշիկները ներսում գլխապատառ ներս խուժող բազմութեան համար կտրում, կշռում, չափում, փաթաթում էին, իսկ դրսում կայտառ խո-

հարարունիները, խումբ-խումբ այստեղ կանգնած, այնտեղ կոթնած՝ զրուցում, քրքշում, կոտորատում էին և իրանց գիշերւայ ու վաղորդեան տպաւորութիւնները մէկը միւսին պատմում. շատերն էլ նրանցից նոր էին գալիս շարան-շարան հեռու տեղերից. նրանց խայտառղէտ վերնագգեստներով շրջապատի տարածութիւնը զարդարել էր և հեռից նայողին թւում էր, թէ նրանք շարժուն ծաղիկներ լինէին ցրւած սև մագութի աշխարհքում, ճահիճների շուրջը, կոյուղիների ափին:

Լոյսը բացւել էր. հանքային կեանքը եռում էր ամենուրեք. նա կլանում էր հանդիպողին, և ինքը, հսկայական կոհակներ ստեղծելով, առաջ թաւալւում:

Արսայութիւն «Արօից»

ԳԻՆԸ 10 ԿՈՊ.

Հեղինակի հասցեն՝ Շուша, Արմ. Духовная Семинарія, учит.
Григорію Теръ-Погосянь.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0372120

58714